

Црква св. Николе у Жежевици код Чачка одавно је постала предмет интересовања како путописаца, љубитеља прошлости и других радозналаца, тако и учених и искусних истраживача. Већ је Јоаким Вујић 1826. године, путујући кроз Србију, посетио Жежевицу и у својој познатој књизи¹ забележио низ корисних података. Иако се на Вујића савремена критичка историографија не може ослонити због непоузданости, ипак, у случају Жежевице не може се заобићи један његов податак за који се може рећи да је драгоцен. Наиме, он је у својој књизи донео натпис који говори о живописању припрате цркве 1609. г. који данас не постоји с обзиром да је западни зид нартекса на коме се натпис налазио срушен приликом изградње звоника између 1846. и 1853. године.² Веома је занимљив чланак Косте Поповића објављен 1863. г. у коме аутор покушава да анализира зидне слике са становишта ликовне проблематике, што је за ово време било сасвим изузетно.³ Учени Михаило Валтровић, доносећи архитектонске цртеже и указујући на неке специфичне елементе на грађевини, први се упушта у стручна разматрања и закључује да Жежевица „по дсећа на неке старе византијске цркве“.⁴ Другом приликом он је знатно одређенији тврдећи да је црква сазидана у првој половини XIV века^{4а}.

Године 1914. појављује се прва изванредно значајна студија која означава прекретницу у односу према споменицима сликарског наслеђа турског периода.⁵ У њој је посвећен посебан прилог цркви у Жежевици у коме је поред доста потпуне дескрипције живописа указано на неке важне историјске податке у вези са настанком цркве и њених фресака.⁶ Преко ове студије црк-

ва у Жежевици је практично уведена у оквиру науке, откада се испољава живљи интерес према проблемима везаним за настанак, архитектуру и зидно сликарство.⁷

Међуратна библиографија о Жежевици исцрпљује се и завршава мањом монографијом из пера Д. Протића — Гучанина, марљивог аматерског истраживача старина који је на популаран начин и са несумњивом обавештеношћу покушао да реши низ отворених питања, првенствено из прошлости овог храма.⁸

У обиљу послератних, углавном узгредних, осврта, белешки и енциклопедијских написа,⁹ посебно се истичу радови: Ивана Здравковића који поред техничке документације доноси нека нова сазнања са анализама о облику грађевине у односу на првобитни,¹⁰ затим др. Сретена Петковића који је у оквиру своје изузетно вредне студије¹¹ широко и свестрано осветлио тематско--иконографске и стилске одлике живописа у Жежевици, да би у свом најновијем чланку¹² значајки и студиозно у иконографско-тематском погледу одредио место портрета кнеза Лазара из жежевичке цркве у оквиру целине зидног сликар-

⁷ G. Millet, *L'ancien art serbe*, Paris 1919, 71—72; М. Васић, Жича и Лазарица, Београд 1928, 94; В. Петковић, Старине, записи, натписи и листине, Београд 1923, 45—46 и тд.

⁸ М. Протић, Под Бањом црква Жежевица, Преглед цркве епархије Жичке, 5, Краљево маја 1937, 12—25.

⁹ М. Каšanin, *Ježevica*, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 3, Zagreb MCMLXIV, 85; Исти: *Enciklopedija Jugoslavije*, 4, Zagreb MCMLX, 529 и В. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, САН, посебна издања, књ. CLVII, Одељење друштвених наука, н.с. књ. 4, Београд 1950, 132—133.

¹⁰ И. Здравковић, Предлог за рестаурацију крова на манастиру Жежевици код Чачка, Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе, IV Београд 1961, 195—200.

¹¹ С. Петковић, Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557—1614, Н. Сад 1965, 2, 8, 53, 55, 59, 83, 84, 85, 87, 88, 92, 101, 107, 151 и 208—209.

¹² С. Петковић, Култ кнеза Лазара и српско сликарство XVII века, Зборник за ликовне уметности, књига Павла Васића, Нови Сад 1971, 85—102.

¹ Ј. Вујић, Путешествије по Србији СКЗ, бр. 66, књ. I, Београд 1902, 194—195.

² Ј. Вујић, Нав. дело. 194.

³ К. Поповић, Црква жежевачка, Лицејка, II, Београд, 1863, 119—124.

⁴ М. Валтровић, Старе српске црквене грађевине, Српске илустроване новине, 2, Нови Сад 1881, 23—27; 4а Гласник српског ученог друштва, Београд, 1878, 158.

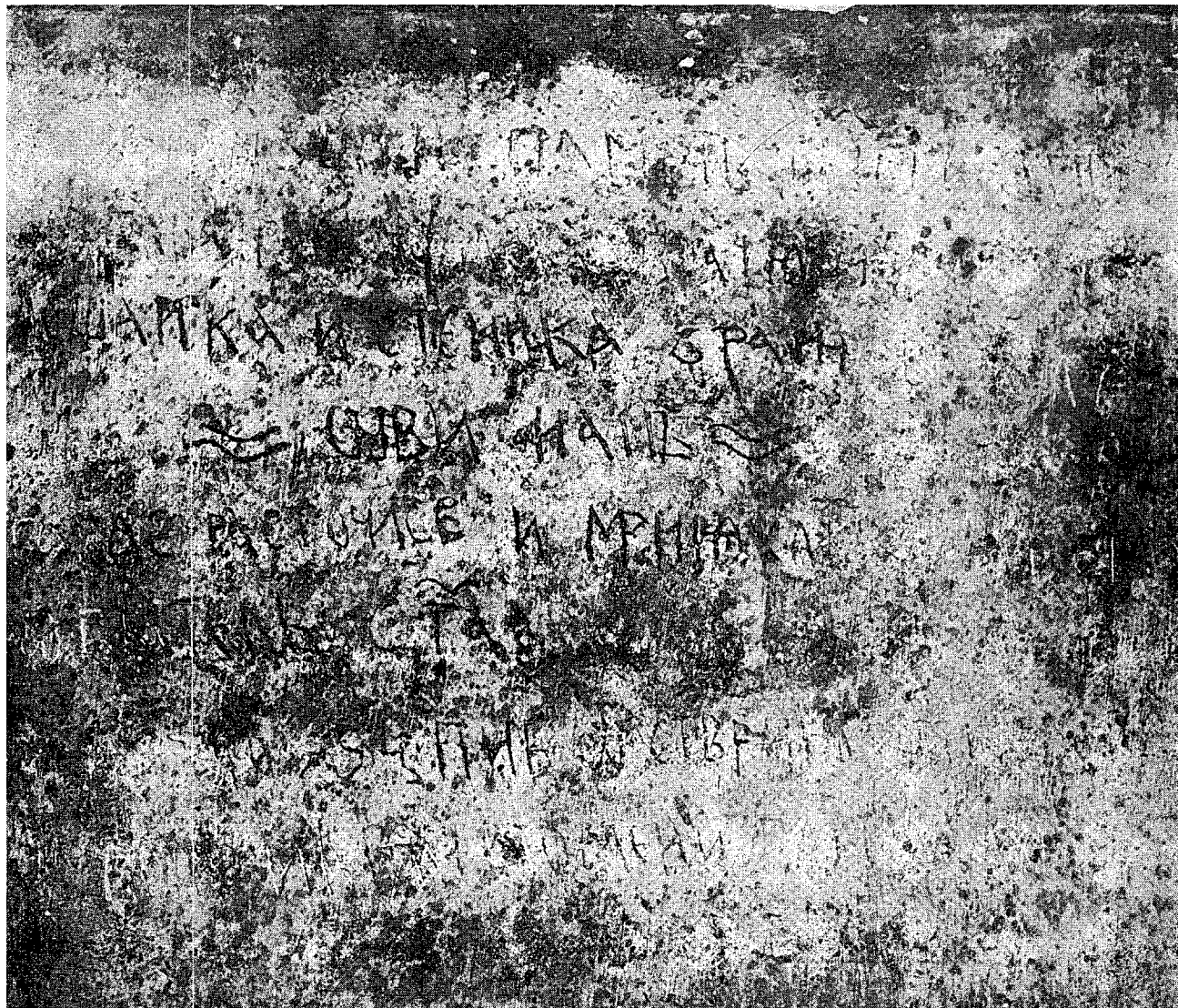
⁵ В. Петковић, Српски споменици XVI—XVIII века, Старијар, н.р., VI за 1911, св. 1—2, Београд 1914. 165—203.

⁶ В. Петковић, Нав. дело, 186—193.

ства XVII века у Србији.¹³ По ликовним и другим вредностима својих фресака које јако подсећају на живопису цркви манастира Благовештење под Кабларом,¹⁴ као и због архитектонско-историјског значаја, Жежевица заслужује да добије потпунију монографију.

Иако је, као што се види, о Жежевици релативно доста писано, ипак је низ питања из њене

вописа и његовог иконографско-стилског порекла и особености. Већина истраживача указивала је на чињеницу да време настанка цркве св. Николе треба тражити у средњем веку. В. Петковић је у овом погледу прилично неодређен. Једном приликом он истиче да припада „можда средњем веку“¹⁵, затим се опредељује за 1609. када је настао живопис у олтарском простору,¹⁶ да би, нај-

1. Жежевица, црква св. Никола, непознати запис

1. Jezevica, église Saint-Nicolas, inscription inconnue.

¹³ С. Петковића, Нав. дело, 95—96.

¹⁴ Д. Ранковић—Вучићевић, кустос Н. музеја у Чачку, је пре десетак година прва учила да су Жежевицу и Благовештење Кабларско сликали исти мајстори, али ова своја запажања није публиковала. На иконографске сличности ова два живописа указао је аутор ових редова — уп. Р. Станић, Благовештење под Кабларом, Градац 2, Чачак 1963, 42, 53.

¹⁵ В. Петковић, Прилози за КЛИФ, књ. 1, Београд 1921, 163.

¹⁶ В. Петковић, Старине..., 45.

¹⁷ В. Петковић, Преглед..., 132.

¹⁸ G. Millet, Нав. дело, 72.

¹⁹ G. Millet, Нав. дело, 24.

2. Жевица, црква св. Николе, јуноисточни изглед

2. Jezevica, église Saint-Nicolas, vue du sud-est.

улазећи у дубља разматрања, наглашава да је црква "по неутврђеној традицији основана у доба цара Душана",²⁰ да би се, ипак, оградио закључивши да је непознато време њеног настанка.²¹ И. Здравковић²² није улазио у проблем одређивања хронолошких оквира грађења цркве, нити је то чинио С. Петковић.²³

Икониа к Богу и Оцу светому Николау заштитнику мјесац пет ден. Илија писа.²⁵

Наслањајући се на народну традицију и позивајући се на стихове народне песме БАН МИЛУТИН И ДУКА ХЕРЦЕГОВАЦ којима се бану Милутину и његовој жени Иконији приписује црква у Жевици као њихова „славна задужбина", он,

ВА ЛЕТО СЦОНА ПАМЕТЬ СШСТВА ПОГХБН

БЕЗБЖНА РУКА КСМЛКА БРАТЮ И КУРЬ ШАНН

ЛШАРСКА И СТЕНЦКА СРАН ВНАЕЛО

≈ ОУВИ НАМЬ ≈

ТОГДЕ РАСТОЧЕЕ И РИНАХЛВНА И СІА

ШБЫТЕЛЬ СТА

ВА ЛЕТО СЦПНВ ШСТВРННА ПИСА СІА

ПОПЬ И ПНА + ПО МЕНИ ГДИ ЧМИНЬ +

3. Жевица. црква св. Николе. непознати запис

3. Ježevica, église Saint-Nicolas, inscription inconnue.

За разлику од осталих Милисав Протић је отишао знатно даље покушавајући да утврди време подизања храма. Цитирајући запис на једном „стародревном јеванђељу"(?). М. Протић установљава да је црква саграђена 1337. г.²⁴ Тај запис, по њему, гласи: *От рождество 1337 в дни цара Дичана сазда Молоутин ег воевода олтар и жена*

на основу, по нашем мишљењу, непоузданог записа²⁶ недвосмислено тврди да је жежевичка црква довршена 1337. године.²⁷ На основу овог за-

²⁰ М. Kašanin, Enciklopedija Jugoslavije..., 529.

²¹ М. Kašanin, Enciklopedija likovnih umjetnosti..., 85.

²² И. Здравковић, Нав. дело, 195—200.

²³ С. Петковић, Зидно сликарство... 208—209.

²⁴ М. Протић, Нав. дело. 12—13.

²⁵ М. Протић, Нав. дело, 12—13. Покушали смо да ово Јеванђеље нађемо у цркви и да упоредимо Протићев препис записа са оригиналом. Међутим, Јеванђеље данас уопште не постоји у цркви нити код месног пароха, односно Црквене општине.

²⁶ Запис је, по свему судећи, или погрешно преписан или је пак, с обзиром на своје неуобичајености (начин бележења године по Христовом рођењу) знатно касније написан на Јеванђељу.

²⁷ М. Протић, Нав. дело, 13.

4. Eglise du monastère Stjenik, vue du sud.

крепили, мада се она намеће у свој својој логичности и целисходности.

У оквирима општих сазнања о збивањима на плану културно-уметничке делатности на подручју Пећке патријаршије,³³ веома је упутно усредсредити се на хипотезу да је Жежевица доживела грађевинску обнову после рестаурације српске црквене организације, односно у време када је широки и снажни градителско-сликарски полет допирао до најудаљенијих крајева од њеног седишта. Кад се има у виду да је живописање олтарског простора архитектонски вероватно потпуно обновљеног храма уследило 1609. године, дакле у години у којој су још одјекивали последњи домети богатог и снажног сликарског деловања, онда није далеко од истине да су радови на архитектонској обнови цркве завршени вероватно знатно пре ове године. Када је то било — није једноставно рећи, али знајући да су нестабилне политичке и економске прилике, карактеристичне за овај период, условљавале велике и временски неодређене прекиде остваривања ктиторских подухвата, онда се без већих грешака да предвидети могућност да је од обнове цркве до осликавања олтарског простора протекао можда. неко-лико, а најмање једна деценија. У прилог ове претпоставке иде низ случајева обелодањених кроз нова стручна и научна сазнања, управо везаних за овај период. Није без разлога скренуло пажњу, на пример, тумачење настајања двају живописа у овом храму (један 1609. а други 1636), подстакнуто, заправо, одређеним друштвено-политичким и економским приликама и другим условима типичним за променљивост и нестабилност овог раздобља. С. Петковић, у ширем контексту разматрања карактеристичних и изузетних појава у области осликавања цркава у времену после обнове Пећке патријаршије до 1614. године, пример Жежевице наводи као последицу новчане оскудице кратора која је проузроковала чињеницу да је прекид живописања цркве од 25 година уследио као неминовност,³⁴ и да је завршетак фреско-декорисања у већем делу храма настао као одраз сређених и повољних услова у време Пајсијево, назовимо је тако, ренесансе у којој није било изузетних и елитних уметничких остварења, али је несумњиво одредила и обележила неке још скривене и неисказане, свакако, последње стваралачке потенцијале. Размак између настанка фресака од 1609. у олтарском простору и декорација у наосу односно припрати 1636.

³² Р. Станић, Манастир Трнава, посебан отисак из двобоја „Наше прошлости“, Краљево 1969, 4.

³³ С. Петковић, Нав. дело. Најпотпунији преглед економско-политичких прилика у којима су се одвијали културно-уметнички токови управо ћемо наћи у овом делу у поглављима „Историјски оквири епохе“, стр. 14—33 и „Уметничке прилике“, стр. 34—65.

³⁴ С. Петковић, Нав. дело, 53.

г. покушао је да објасни и М. Протић, наводећи доста несигурне, на традицији основане изворе.³⁵

*

Изузетно значајан податак у запису из 1474. године односи се на кир Јована Стјеничког за кога поп Илија каже да га „погуби безбожна рука исмаилска“. Овај податак изгледа да решава неколико важних питања из прошлости манастира Стјеника на Јелици, удаљеног око 3 км. од Жежевице.

Оснивање манастира Стјеника народна традиција приписује браћи Мрњачевића.³⁶ Нема никаквих писаних података о његовом настанку. Био је метох манастира Жежевице. Претпоставља се да није запустео кад и Жежевица с обзиром на своју дубоку скровитост у планини Јелици, већ да је непрекидно све до 1800/01 године служио, када су га Турци похарали и порушили.³⁷ Постоје писани подаци да је у првој половини XVIII века, на пример, био нормално и доста интензивно активан.³⁸ Обновљен је 1802. г, што се види на основу сачуваних докумената³⁹ и натписа изнад северних врата храма.⁴⁰

У одсуству других података новооткривени запис из Жежевице баца сасвим ново светло на проблем постанка манастира Стјеника. По том запису у коме се спомиње смрт Јована Стјеничког 1462. проистиче да је тада већ постојао манастир и да време његовог оснивања треба тражити у раздобљу пре ове године. С обзиром на триконхоналну основу цркве⁴¹ — заједничку црту Моравске стилске групе, смело би се рећи да је храм саграђен крајем XIV или почетком XV века. Ако би могли да се ослоним на несигурну народну традицију у оквиру које народна песма „Опет зидање Раванице“ изричито цркву приписује браћи Мрњачевића,⁴² произилази да је она настала пре 1371. године, што би значило да је према својим архитектонским обележјима једна од најстаријих грађевина Моравске школе, која је, додуше, током обнове од 1802. претрпела одређене измене у односу на првобитни изглед.

³⁵ М. Протић, Нав. дело, 19—21.

³⁶ З. Симић-Милановић, Трагови манастира Стјеника у планини Јелици, Старинар, н.с. I, Београд 1950, 240;

И. Здравковић, Црква манастира Стјеника у планини Јелици код Чачка, Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе, IV, Београд 1961, 215.

³⁷ З. Симић-Миловановић, Нав. дело, 240.

³⁸ Споменик српске академије наука, 42, стр. 188; С. Душанић, Печат манастира Стјеника из 1710, Весник Музејског друштва, 1—2, Београд 1960, 10—12.

³⁹ М. Протић, Нав. дело, 16.

⁴⁰ З. Симић-Милановић, Нав. дело, 241.

⁴¹ Уп. И. Здравковић, Нав. дело, стр. 216, сл. 2.

⁴² З. Симић-Милановић, Нав. дело, 240.

Знатну пажњу привлачи „КИР ЈОВАН СТЕНИЧКИ" — личност чија се друга атрибуција „Лешански" у запису не може објаснити. Можда се односи на његово порекло. Чини нам се да смо сасвим близу могућности да утврдимо његов идентитет.

Познато је да се у стјеничкој цркви чувају мошти Јована Стјеничког чији је култ у овим крајевима јако развијен.⁴³ У народу је раширено веровање да су то кости Јована Крститеља.⁴⁴ О Јовану Стјеничком нема никаквих писаних података. М. Протић, говорећи о Стјенику, наводи да је на месту где је данашња црква мученички страдао од Турака један од монаха по имену Јован који је на истом месту сахрањен.⁴⁵

Нема никакве сумње да је кир Јован из јежевичког записа идентичан са Јованом Стјеничким чије се мошти чувају у цркви св. Јована. Из записа се види да је 1462. г. погубљен од Турака. На тај начин смо дошли до првог и јединог писаног доказа о времену његовог страдања, на основу чега можемо ближе да одредимо период његовог живота. Није, заиста, тешко, у светлости овог документа, учинити покушај утврђивања временских оквира живљења овог пустињака.⁴⁶ Јер,

⁴³ Л. Павловић, Култови лица код Срба и Македонаца (историјско-егнографска расправа), Смедерево 1965, 204.

⁴⁴ Црква у Стјенику је раније била посвећена Рођењу Богородичном да би после обнове 1802. године добила патрона — св. Јована Претечу „како би се поред његовог ауторитета лакше учврстио већ постојећи народни култ Јована Стјеничком" — уп. Л. Павловић, Нав. дело, 204.

⁴⁵ М. Протић, Нав. дело, 17.

⁴⁶ Л. Павловић га на основу непознатих докумената назива пустињаком, што се, свакако, може прихватити.

када се зна да је мученички погубљен 1462. г. онда је бесумње живео у првој половини XV стољећа, с тим што му година рођења остаје непозната, мада се у речи „лешански", као што смо рекли, може тражити евентуално име или родног места или пак назив „обитељи" у којој се посветио пустиножителству.

Остаје, међутим, нејасно питање да ли је он био у саставу братства манастира Жежевице или Стјеника, јер се из записа то не може сагледати. Кад се има у виду да је Стјеник био метох Жежевице, готово да је ирелевантно коме је братству припадао. Сигурно је, мислимо, да у истоветност једне и друге личности не треба сумњати, као и што је, верујемо, неоспорно да је култ овог светитеља заснован на историјским чињеницама, оличеним у јежевичком до сада необелодањеном запису.

У научно-истраживачком и стручном погледу до сада непознати запис у цркви св. Николе у Жежевици код Чачка представља нови документ и ослонац за основане претпоставке, па и закључке, о нејасним и хронолошки неомеђеним питањима настанка како цркве у Жежевици, тако и манастира Стјеника. Као једином до сада очуваном и поузданом извору који уноси нешто више светлости у сложени проблем настанка ових двају споменика, посвећујемо овај прилог који би могао бити допринос новом покушају потпунијих сазнања о прошлости нашег културно-историјског наслеђа.⁴⁷

Радомир СТАНИЋ

⁴⁷ Препис, односно исцртавање записа из Жежевице извршио је академски сликар — сарадник Завода за заштиту споменика културе у Краљеву, Милан Ђокић, на чему му дугујем захвалност.

L'INSCRIPTION INCONNUE DE JEŽEVICA

Bien qu'on ait écrit relativement assez sur l'église Saint-Nicolas à Ježevica près de Čačak, le manque de données a tout de même fait que nombre de questions concernant le passé de ce monument ne soient pas résolues. Les suppositions sur son origine médiévale (13e et 14e siècles) étaient fondées toujours sur la tradition populaire et sur les caractéristiques architectoniques typiques de l'Ecole de Raška. Deux inscriptions, publiées il y a longtemps et à plusieurs reprises, indiquent que des fresques furent peintes dans la zone d'autel, en 1609, et dans le naos et le narthex, en 1636.

Cependant, on n'avait pas remarqué jusqu'ici une inscription taillée dans la surface murale du linteau de la porte qui mène dans la proskomidie (sacristie). Cette inscription jette une lumière toute nouvelle sur le passé du monument. Son contenu nous apprend que l'église souffrit en 1462 par les Turcs, qui mirent à mort toute la confrérie ensemble avec Kyr Jovan Stjenički. L'inscription fut gravée dans le mur par un certain pape Ilija en 1474.

D'après cette inscription qui est sans aucun doute authentique, nous pouvons conclure que l'église de Ježevica, vu qu'en 1462 les Turcs la pillèrent et

supplicièrent toute la confrérie, existait au 15e siècle, ce qui mène à la supposition qu'elle était construite déjà bien avant, probablement au 14e siècle, à l'époque de l'empereur Douchan — comme le veut la tradition populaire.

L'inscription nous apprend indirectement aussi que le monastère Stjenik sur la montagne Jelica, à 3 km de Ježevica, existait au 15e siècle. En effet, Kyr Jovan Stjenički, que les Turcs supplicièrent en 1462, comme le dit l'inscription, est le même que ce Jovan dont on garde les reliques dans ce monastère et dont le culte est très fort dans la région.

Donc, l'importance de cette inscription nouvellement découverte est qu'elle nous fournit des données écrites, jusqu'ici les seules conservées, sur l'existence de l'église Saint-Nicolas à Ježevica et du monastère Stjenik au 15e siècle. Leur supplice en 1462 indique que ces deux monuments furent fondés au plus tard avant la chute du despotat serbe sous la domination turque.

Radomir Stanić